

УДК 141.2(477)(092)

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ М. ДРАГОМАНОВИМ ПРАВА «НЕДЕРЖАВНИХ» НАРОДІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІСТОРІЮ

Баклашова Т.М.

Донбаський державний педагогічний університет

Досліджуються погляди М. Драгоманова на можливість повноцінної національної історії для так званих «недержавних» народів. Охарактеризовано методологічні принципи, на основі яких видатний науковець обґрунтовував необхідність для цих народів власної історіографії. З'ясовано, що головною підставою для такої історіографії М. Драгоманов визначав цивілізаційний підхід. Вивчено взаємозв'язок методологічних поглядів науковця на історію «недержавних» народів із науковою теорією позитивізму. Простежено вплив історіософських та епістемологічних переконань М. Драгоманова на формування його точки зору на національну історію.

Ключові слова: М. Драгоманов, позитивізм, національна історія, цивілізаційний підхід, «неісторичні народи».

Постановка проблеми. В багатій та різнобічній творчій спадщині Михайла Драгоманова значне місце займає історична тематика. Досліджуючи як стародавню історію, так і історію України, науковець значну увагу приділяв проблемам методології та епістемології історичної науки. Поділяючи принципи філософії позитивізму, він сформулював власну концепцію історичного процесу, розуміння суб'єкту історії та структури викладу історичного матеріалу. Водночас будучи активним політичним діячем свого часу, М. Драгоманов визнавав за історичною наукою суспільні завдання, які полягали передусім в формулюванні національного історичного наративу як основи для боротьби за суверенітет. В другій половині XIX ст. національна історіографія не завжди визнавалась науковцями, оскільки вважалось, що право на власну історію мають лише ті народи, які мають самостійну державність. Відповідно імперський історичний наратив переважав в методології істориків. З таким станом речей М. Драгоманов активно боровся, обґрунтувавши послідовні методологічні принципи, які виправдовували право кожного народу на висвітлення власного суверенного історичного процесу. Цій тематиці й присвячено дану розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна діяльність та наукові погляди М. Драгоманова були предметом розгляду багатьох науковців. В тому числі історіософія видатного науковця, його внесок в національну та всесвітню історичну науку, застосовані ним методи історичного дослідження розроблялись в останні роки такими науковцями, як В. Артюх [2], В. Гарнага [3], Л. Лук та М. Депенчук [4], А. Круглашов [10], О. Ясь [12] та ін. Вказаними дослідниками докладно простежено процес формування історичних переконань М. Драгоманова, його взаємостосунки з методологією позитивізму, місце його досліджень в загальному процесі формування національної історичної науки другої половини XIX – початку XX ст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас важлива частина методологічних поглядів М. Драгоманова, а саме обґрунтування ним права так званих «недержавних» народів на власну національну історію, на сьогодні не вивчалась.

Мета статті полягає в дослідженні методологічних принципів, розроблених Михайлом Драгомановим для обґрунтування раціональності вивчення національних історій тих народів, які на момент дослідження не мають суверенної державності.

Виклад основного матеріалу. Історична наука XIX ст. є частиною загального процесу становлення та розвитку національних культур та становлення європейських націй. Формування національної самосвідомості нерозривно пов'язане з творенням наративу національної історії, а сама концепція національної історії є вагомою складовою колективної самосвідомості нація як уявленої спільноти [1]. Вибудовуючи уявлення про себе, нація через своїх найвидатніших представників створює власне розуміння своєї історії, в якій головне місце належить не стільки фактографічному матеріалу, скільки оціночним судженням, поясненням подій, що мали першочергове значення для формування етносу, його території, певного політичного стану, а також оспівуванню національних героїв.

Вказаний процес творення національної історії відбувався протягом XIX – початку XX ст. у всіх без винятку європейських націй, проте особливими були його форми для тих націй, що не мали на момент формування національної самосвідомості власної державності. Таким націям необхідно було не лише вибудувати власний історичний наратив, але й відстояти його в полеміці із представниками імперських історичних концепцій. До таких націй належала в XIX ст. і українська. Серед творців національного історичного наративу слід згадати перш за все М. Грушевського, проте й інші вітчизняні історики докладали значних зусиль для його формування – це і О. Єфименко, і В. Антонович, і Д. Дорошенко та інші. Звичайно, не слід забувати, що підґрунтя для розроблення національної історичної парадигми було закладене ще П. Кулішем та М. Костомаровим. Перед всіма вітчизняними історіографами стояла одна й та сама проблема – сформульована Г. Гегелем і прийнята більшістю історичних наукових шкіл ідея про «історичні» і «неісторичні» народи [11, с. 123]. В концепції Гегеля рушійною силою історії виступає Абсолют, що втілюється у вищу форму розвитку народу – державу. Відповідно, якщо народ не створив власної держави,

то він не є носієм такого Абсолюту, а отже, за Г. Гегелем, не може мати історії. Цю ідею досить важко було спростувати з огляду на величезний авторитет Г. Гегеля у наукових колах, отже, історикам «недержавних» народів належало знайти аргументи на користь можливості існування у них власної національної історії.

В другій половині XIX – на початку XX ст., як уже було сказано, українська національна історія творилась досить активно і врешті знайшла гідне втілення у всеохоплюючій концепції М. Грушевського. Однак Михайло Драгоманов був чи не єдиним науковцем тієї доби, хто не лише обстоював право українського народу на власну національну історію, але й сформулював чіткі методологічні принципи, за якими історія тих народів, що не мали протягом історичного часу державності, має досліджуватись та описуватись. Цей методологічний принцип може застосовуватись і сьогодні по відношенню як до фактів стародавньої, так і нової та новітньої історії.

Історична тематика в наукових зацікавленнях М. Драгоманова посідала одне з чільних місць, причому він не лише залишив цінні фактологічні праці (зокрема, був автором декількох праць з античної історії), але й багато займався питаннями історичної методології та епістемології. Його методологічні переконання лежали в контексті теорії позитивізму, а історія для нього була частиною соціології, де предметом вивчення виступало суспільство в аспектах свого минулого. Головним завданням історика відповідно виступало виявлення закономірностей соціальних явищ в їх історичному бутті. Підкреслюючи необхідність наукової класифікації фактів історії за сферами суспільної діяльності, він в якості найголовнішого методу історичного дослідження називав соціологічний. Проте основою для соціологічних узагальнень та класифікацій, вважав М. Драгоманов, може служити лише ретельне монографічне вивчення певного явища або події у всій їх конкретності [9, с. 176].

Ключовою ідеєю методологічних переконань М. Драгоманова як історика була ідея прогресу. Саме прогрес він вважав внутрішньою суттю історичних подій та їх головним результатом. Відповідно найбільшу зацікавленість науковця викликали факти суспільного поступу та розвитку раціональної науки як окремого народу, так і людства в цілому. Загальнолюдські аспекти історії вважались ним набагато важливішими за національні: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напромак руху світового, його міру, закон і послужитись цим рухом» [8, с. 55]. Саме ідея поступу, на думку М. Драгоманова, є головною закономірністю всього історичного процесу, і завдання історика – виявити цю закономірність в конкретних історичних фактах та простежити в динаміці розвитку суспільства [2]. Оскільки історія на думку М. Драгоманова є наукою точною і призначеною на потреби суспільства, то він поділяє переконання всіх позитивістів у наявності в історії певного суспільного завдання. Проте, на відміну від істориків романтичного спрямування, завдання історії він бачить не у вихованні, а в формулюванні групових цінностей та у передбаченні наслідків сучасних подій. Подібні передбачення можливі,

на думку М. Драгоманова, завдяки тому, що поступ як основний зміст історичного процесу є одностійним і підкореним чітким закономірностям, що піддаються дослідженню.

Говорячи про історію українського народу як одного з «недержавних», М. Драгоманов визнавав в цілому значно нижчий рівень розвитку російського та українського народу у відношенні суспільного прогресу порівняно з західноєвропейськими країнами, проте наголошував на органічній приналежності українського народу до європейської цивілізації. Причиною вказаного відставання, на думку вченого, були як несприятливі зовнішні впливи, зокрема постійний тиск степових народів, так і властива сусідній Московії надмірна тяга до централізації, що призводило до гальмування органічних європейських рис в українському суспільстві [3].

Обґрунтовуючи право недержавних народів на національну історію, Михайло Драгоманов в якості вихідного положення висував теорію про дві історії – зовнішню і внутрішню. В якості зовнішньої історії розглядалась історія політична, в якості внутрішньої – історія культури. Ця теорія була розроблена ще представниками романтичної історіографії зокрема, її дотримувались М. Костомаров та П. Куліш. Незважаючи на свою наполегливу критику романтичної методології історіописання, М. Драгоманов використав цей підхід, називаючи цю «внутрішню історію» «історією цивілізації» [5, с. 64]. Вважаючи історію цивілізації значно важливішою, ніж історія політична, вчений тим самим виправдовував незаперечне право недержавних народів, змушених задовольнятися другорядною політичною роллю, на повноцінну національну історію. Визнаючи першість за культурними здобутками порівняно з політичними, М. Драгоманов відзначав, що часто ці здобутки належать не тим народам, що займають чільне місце в державі, а зовсім іншим, які знаходяться не в центрі політичного життя. Проте здійснені цими народами культурні здобутки можуть мати вирішальне значення для поступу людства в цілому.

В якості однієї з основних проблем дослідження національної історії недержавних народів М. Драгоманов визначав брак писемних джерел. При наявності національної держави умови для розвитку писемності й освіти, а отже, й писаної історії, значно кращі. Натомість народ, що не має державності, навіть при наявності писемності часто не може оприлюднити своєї писаної історії, оскільки в умовах держави-завойовника або колонізатора писемність цього народу залишається поза увагою професійних істориків, а через незнання ними мови не завжди може бути прочитана. Вирішення цієї проблеми вчений бачить у вивченні пам'яток матеріальної культури та монументальних споруд, які можуть надати необхідну інформацію про вірування, побутові норми, естетичні переконання, рівень розвитку наукових знань тощо, що й становить значною мірою історію цивілізації [5, с. 72].

Важливою частиною методологічних аргументів М. Драгоманова на користь самостійності історії «недержавних» народів є його переконання в єдності історичного процесу, де історії будь-яких держав та націй є лише окремими аспектами, тісно взаємопов'язаними між собою. Вважаю-

чи період відсутності власної державності лише тимчасовим, вчений наголошував на тому, що на певних етапах власної історії всі народи не мали державності, так само багато стародавніх держав зникли з історичної арени. Відповідно відсутність державності в конкретний момент історії може бути лише тимчасовою [5, с. 75]. Сутність народу становить своєрідність його культури, яка формується починаючи з доісторичних часів, тому предметом розгляду історика є формування цієї культури, незалежно від наявності чи відсутності державної організації.

Можна стверджувати, що М. Драгоманов, як і всі позитивісти, був прихильником ідеї лінійної історії, проте визнавав стадіальність історичного процесу і можливість різних його стадій для кожного окремого людського суспільства. Вважаючи обов'язковим проходження народом всіх стадій історичного розвитку, науковець наполягав на важливості дослідження кожної з цих стадій для розуміння цілісності історії народу й людства. Крім того, науковий метод М. Драгоманова в галузі історії включає в себе розуміння різного рівня розвитку окремих верств одного й того самого народу в кожному історичному періоді: «в той час, як для одних верств існували ХІХ, ХVІІІ, ХVІІ ст., інші жили в ХІІІ, ХІІ, ХІ і т.д.» [5, с. 78]. Відмова від синхронно-оповідного способу історіописання на користь розгляду окремих людських спільнот на соціологічно-культурологічних принципах, на думку вченого, дасть можливість значно повніше висвітлити світову історію.

Михайло Драгоманов не поділяв, на відміну від багатьох його сучасників, органістичного погляду на історичний процес, вважаючи уявлення про молодість, зрілість та старість народів не більше ніж метафорою [12]. Подібний підхід до вивчення історичного процесу, на його думку, є занадто спрощеним і призводить до хибних висновків. Відкидаючи уявлення про період завоюницьких імперій як період розквіту народу, він натомість наполягає на тому, що ці періоди є переважно сильно міфологізованими і за умови об'єктивного розгляду мало чим відрізняються від так званих періодів «занепаду» і в будь-якому разі становлять лише окремих аспекти тривалого розвитку народу як носія культури. Критикуючи надмірне захоплення політичною історією, М. Драгоманов натомість вважав справжнім змістом історичного процесу соціальні, економічні та культурні аспекти життя, що наявні у будь-якого народу незалежно від тих чи інших політичних обставин. Таке переконання впливало із розуміння науковцем суб'єкта історії, в якості якого він розглядав народні маси [4].

Серед важливих методологічних знахідок М. Драгоманова, які мали вагомий вплив на розвиток історичної науки в Україні протягом всіх наступних часів, є властива методології позитивізму вимога об'єктивності історичного дослідження насамперед. Передумовою такої об'єктивності є відмова від будь-якої ідеологічної, політичної чи національної упередженості та перетворення історії на виправдання політичних процесів сучасності. Натомість історик зобов'язаний, на думку М. Драгоманова, насамперед знаходити об'єктивні закономірності історичного процесу і доводити їх на основі матеріалу різних епох

та народів [10]. Цього вимагає та основна задача, яку ставить перед історичною наукою суспільство, а саме давати конкретні поради для сучасності та відповідати вимогам суспільної користі. З цієї точки зору історик зобов'язаний досліджувати всі без винятку аспекти єдиного історичного процесу, в тому числі й національні історії, які, на думку М. Драгоманова, становлять складові частини цілісної історії людства.

М. Драгоманов мав власну точку зору на створення історичної оповіді, яка повинна вкладатись в певну структуру. Об'єктивне історичне дослідження, яке претендує на повноту, на його думку, повинне мати наступні структурні елементи: історія суспільства, яка складається з історії індивідумів та історії народностей; відомості про різні суспільні форми, починаючи від родини до міждержавних союзів; відомості про результати діяльності суспільства в сфері матеріальної та духовної культури. Саме при такому розподілі матеріалу історичні факти отримують належне їм місце. Можна відзначити, що подібний розподіл матеріалу повністю забезпечує можливість вивчення національної історії як самостійного предмету розгляду.

Приклад подібного дослідження історії було неодноразово подано М. Драгомановим в його наукових та публіцистичних працях. Так, в статті «Про українських козаків, татар і турків» [6] він формує сутність української нації як суспільство, метою якого протягом всієї його історії була боротьба зі Степом, спочатку у вигляді кочових тюркських народів, а згодом у вигляді державних утворень. Поєднуючи фактографічні відомості із уривками народної поетичної творчості, він намагається подати цілісну картину феномену козаччини та висвітлити в її діяльності певну закономірність. Цю закономірність він вбачає в традиціях козацької демократії, що проявлялась у протистоянні спробам поневолення з боку чужоземних загарбників, намаганням закріпачення від власних феодалів та духовної залежності від римокатолицької церкви. Результатом реалізації цієї закономірності в ХІХ ст., на думку М. Драгоманова, має бути суверенність державного існування України та властиві народній традиції форми народного самоврядування. Таким чином, вчений не лише визнає за українським народом право на власну національну історію, але й створює власний варіант національного історичного наративу.

Висновки з поданого дослідження і перспективи. Михайло Драгоманов в своїх наукових розвідках сформулював методологічні принципи, якими обґрунтовується право так званих «недержавних» народів на власну національну історію. Це право заперечувалось багатьма авторитетними представниками європейської історичної науки ХІХ ст. на основі вчення Г. Гегеля про оприявлення Абсолюту як основний зміст історії та державність як найвищу форму абсолюту. М. Драгоманов, спираючись на теорію позитивізму, запропонував власне бачення історичного процесу, в якому національна історія виступала однією з важливих складових. Для видатного науковця головним суб'єктом історичного процесу виступали народні маси, а зміст історії він поділяв на історію зовнішню (політичну) та внутрішню (культурну). Головним сенсом цієї культурної історії і виступає національна історія, тобто ви-

світлення процесу формування культурної своєрідності народу. М. Драгоманов відзначав, що історія народів, що не мали власної державності, часто слабо забезпечена писемними джерелами, а тому в якості джерел для національної історії визнавав як матеріальні артефакти, так і феномени духовної культури. Бувши прибічником лінійного розуміння історичного процесу та у відповідності з методологією позитивізму визнаючи його головним сенсом прогрес, науковець вважав історію окремих націй певними ста-

діями в цьому процесі, водночас підкреслюючи, що різні верстви народу можуть знаходитись на різних стадіях історичного розвитку. Крім того, в своїх працях М. Драгоманов подав власний варіант українського національного історичного нарративу, центральним пунктом якого виступало козацтво. В якості перспективи подальших досліджень можна визначити поглиблене вивчення впливу методологічної концепції М. Драгоманова на розвиток національної історіографії кінця XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. Артюх В. Філософсько-історичні ідеї Михайла Драгоманова і позитивізм // Людинознавчі студії. Філософія. – Вип. 26. – К., 2012. – С. 166-179.
3. Гарнага В.П. Концепція всесвітньої історії у творчій спадщині Михайла Драгоманова // Чорноморський літопис. – 2011. – Вип. 3. – С. 95-100.
4. Депенчук Л.П., Лук М.І. Історіософія і соціальна філософія Михайла Драгоманова. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 210 с.
5. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 60-83.
6. Драгоманов М. Про українських козаків, татар і турків: З додатком про життя Михайла Драгоманова. – К.: Дніпро, 1991. – 45 с.
7. Драгоманов М. Пропавший час: Українці під Московським царством (1654 – 1876). – Львів, 1909. – 38 с.
8. Драгоманов М. Чудацькі думки про українські національну справу. – Відень, 1915. – 121 с.
9. Зашкільняк Л. Методологія історії: Від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів: ЛНУ, 1999. – 226 с.
10. Круглашов А. Драгомановське бачення історизму // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 96-97. Історія. – 2000. – С. 234-243.
11. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
12. Ясь О.В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках М. Драгоманова // Український історичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 133-158.

Баклашова Т.М.

Донбасский государственный педагогический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОБОСНОВАНИЕ М. ДРАГОМАНОВЫМ ПРАВА «НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ» НАРОДОВ НА НАЦИОНАЛЬНУЮ ИСТОРИЮ

Аннотация

Исследуются взгляды М. Драгоманова на возможность полноценной национальной истории для так называемых «негосударственных» народов. Охарактеризованы методологические принципы, на основе которых выдающийся ученый обосновывал необходимость для этих народов собственной историографии. Выяснено, что основой для такой историографии М. Драгоманов определял цивилизационный подход. Определена взаимосвязь методологических взглядов ученого на историю «негосударственных» народов с научной теорией позитивизма. Прослеживается влияние историософских и эпистемологических убеждений М. Драгоманова на формирование его точки зрения на национальную историю.

Ключевые слова: М. Драгоманов, позитивизм, национальная история, цивилизационный подход, «не-исторические народы».

Bakhlashova T.M.

Donbass State Pedagogical University

METHODOLOGICAL OUTSTANDING BY M. DRAHOMANOV OF THE «NON-STATE» NATIONS' RIGHT TO NATIONAL HISTORY

Summary

We study the Drahomonov's views on the possibility of a complete national history for the so-called «non-state» nations. Characterized methodological principles on which the outstanding scientist substantiated the necessity for these people own historiography. It was found that the main reason for this historiography Drahomonov defined civilizational approach. It was studied the relationship of scientist's methodological views on the history of «non-state» peoples and scientific theory of positivism. Traced the impact of historiosophical and epistemological Drahomonov's beliefs on forming his views on national history.

Keywords: Drahomonov, positivism, national history, civilization approach, «non-historical nations».